

Prof. dr hab. Czesław Bywalec
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Wydział Finansów i Prawa
Katedra Ekonomii

Recenzja rozprawy doktorskiej p. mgr Agnieszki Samsel pt.: *Wpływ programu „Rodzina 500+” na decyzje finansowe gospodarstw domowych*, Uniwersytet Szczeciński, wydruk komputerowy, s.209.

1. Geneza i ranga problematyki będącej przedmiotem rozprawy

Podjęte przez panią mgr Agnieszkę Samsel badania nad wprowadzonym w naszym kraju w 2016 roku programem „Rodzina 500+” są bardzo ważne zarówno z naukowego jak i praktycznego punktu widzenia i stanowią próbę rozwiązania oryginalnego problemu badawczego. Pomimo upływu trzech lat od jego wdrożenia, program ten – bodaj najważniejsze wydarzenie w polityce społecznej Polski po 1989 roku - nie doczekał się solidnej, naukowej analizy i oceny, pozbawionej politycznych konotacji.

W powyższym kontekście wybór tematu dysertacji i sformułowanie jej tytułu należy uznać za trafne. Przedłożona rozprawa doktorska jest znaczącym przyczynkiem do badań i oceny polityki gospodarczej oraz społecznej w naszym kraju w drugiej dekadzie lat bieżącego wieku.

W analizie i ocenie recenzowanej rozprawy doktorskiej kieruję się przede wszystkim kryteriami zapisanymi w art. 187 *Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2018 r., poz.1668). Przyjmuję, że wszystkie podane w rozprawie informacje są prawdziwe, a przedstawione przez doktorantkę badania empiryczne zostały przeprowadzone w sposób rzetelny i tak też zostały opisane.

Cel badawczy, hipotezy i konstrukcja rozprawy

Wprowadzenie w 2016 roku programu „Rodzina 500+” ma istotny wpływ na wiele dziedzin życia gospodarczego, społecznego oraz procesy demograficzne w

naszym kraju i to równocześnie w perspektywie krótko – jak i długookresowej. W okresie krótkim, tj. w pierwszych latach po jego wdrożeniu program ten ma znamiona wielkiego szoku – generalnie pozytywnego w skali mikro (dla gospodarstw domowych) i negatywnego w skali makro (m.in. zagrożenie znacznym wzrostem inflacji, deficytu budżetowego i długu publicznego, obniżeniem aktywności zawodowej kobiet, potrzebą zwiększania podatków). Z biegiem lat skutki tych szoków będą się oczywiście zmniejszać i nastąpi dostosowanie się gospodarki i życia społecznego do tego programu, stanie się trwałym elementem ekonomiki państwa oraz gospodarstw domowych¹.

Pani mgr Agnieszka Samsel w swym badaniu ogranicza się tylko do analizy wpływu programu „Rodzina 500 +” na zachowania ekonomiczne (głównie finansowe) polskich gospodarstw domowych bezpośrednio (tj. w pierwszych 2-3 latach) po jego wdrożeniu. Tym samym abstrahuje od badania innych aspektów oraz skutków tego programu. Mamy tu do czynienia z zastosowaniem zasady *ceteris paribus*, co w tym przypadku należy uznać za rozwiązanie racjonalne i poprawne metodycznie.

Doktorantka formułuje na potrzeby pracy 8 pytań badawczych dotyczących sposobów rozdysponowania środków pieniężnych pochodzących z programu „Rodzina 500+” oraz ich wpływu na sytuację ekonomiczną gospodarstwa domowego (s.81). Z tych pytań wywodzi sformułowanie głównego celu badawczego w następującej postaci (s.7 i 81): *Celem głównym (CG) rozprawy doktorskiej jest ocena wpływu programu „Rodzina 500+” na decyzje finansowe gospodarstw domowych.* Dodatkowo wyznaczone zostały trzy cele pomocnicze (s.81):

- CP1: *Ukazanie programu Rodzina 500+ na tle innych świadczeń rodzinnych w krajach europejskich oraz w Polsce.*
- CP2: *Rozróżnienie wydatków pośrednio i bezpośrednio związanych z potrzebami dzieci w kontekście wypłaty środków ze świadczenia 500+.*
- CP3: *Określenie rekomendacji dla polityki prorodzinnej w oparciu o scenariusze opracowane na podstawie zmian w sytuacji finansowej gospodarstw domowych powstałych na skutek wpłaty środków ze świadczenia 500+.*

¹ Pisząc o „Programie 500+” mam na myśli – podobnie jak czyni to doktorantka - tylko jego wersję z 2016 roku. W tej chwili (czerwiec 2019) nie można uwzględnić wdrożenia jego drugiego etapu zapowiedzianego na drugą połowę 2019 roku, tj. objęcia 500-złotowymi świadczeniami pierwszych i jedynych dzieci w gospodarstwach domowych. To będzie drugi, też duży szok w obu wymiarach gospodarowania (mikro i makro).

Sformułowanie celu głównego wydaje się jasne i logiczne. Trzyletnie funkcjonowanie programu „Rodzina 500+” wymaga kompetentnej jego oceny i tym samym odniesienia się do funkcjonujących w sferze społecznej potocznych, z reguły zabarwionych politycznie i uproszczonych opinii. Pomocą w wyrażeniu tej oceny jest rzetelna, poparta wiarygodnymi argumentami natury statystycznej, odpowiedź na postawione pytania badawcze, i na tej podstawie identyfikacja celów pomocniczych, a na końcu sformułowanie opinii syntetycznej, oceniającej wdrożenie i realizację programu „Rodzina 500+”.

Z postawionymi pytaniami badawczymi i celami dysertacji korespondują hipotezy badawcze. Autorka formułuje hipotezę główną i dwie dopełniające ją hipotezy pomocnicze (s.8 i 82). Hipoteza główna (HG) zawiera się w następującym zdaniu: *Program „Rodzina 500+” prowadzi do zwiększania się nierówności dochodowych wśród gospodarstw domowych*. Hipotezy pomocnicze dotyczą sposobów wykorzystania środków finansowych z programu „Rodzina 500+” i ich wpływu na sytuację finansową gospodarstwa domowego. Są one następująco wyrażone: H1 - *Program „Rodzina 500+” ma wpływ na wzrost zadłużenia i konsumpcji wśród ubogich gospodarstw domowych oraz na wzrost oszczędności wśród zamożnych gospodarstw domowych*; H2 - *Zamożne gospodarstwa wykorzystują środki z programu „Rodzina 500+” na wydatki bezpośrednio związane z dziećmi, a ubogie gospodarstwa domowe na wydatki pośrednio związane z dziećmi oraz bieżące wydatki całego gospodarstwa domowego*.

Realizacji celu badawczego i weryfikacji hipotez podporządkowana jest konstrukcja pracy – merytoryczna i formalna (tj. podział na rozdziały i podrozdziały). Z merytorycznego punktu widzenia w rozprawie można wyróżnić trzy wątki, tj.: 1 - rozważania o charakterze teoretycznym (gł. terminologia, klasyfikacje i funkcje gospodarstw domowych oraz determinanty i sposoby ich zachowań finansowych), 2 - rozważania natury metodycznej (gł. uzasadnienie wyboru i opis procedury badania oraz oceny wykorzystania przez gospodarstwa domowe świadczeń z programu „Rodzina 500+”), 3 - analiza empiryczna, czyli prezentacja wyników badań ankietowych i próba określenia wpływ programu „Rodzina 500+” na zachowania finansowe gospodarstw domowych i jego ocena (gł. kształtowanie się wydatków konsumpcyjnych, oszczędności i zadłużenia gospodarstw domowych, analiza mocnych i słabych stron programu „Rodzina 500+” oraz wynikające z niej rekomendacje dla polityki społecznej). Z formalnego punktu widzenia rozprawa podzielona jest na 5 rozdziałów, a

te z kolei na podrozdziały. Taka konstrukcja pracy jest właściwa dla realizacji przyjętego celu badawczego i weryfikacji postawionych hipotez.

3. Metodyka realizacji zadania badawczego i wyniki weryfikacji hipotez

Nie jest możliwe jednoznaczne określenie metody badań stosowanej w opiniowanej rozprawie. W zależności od konkretnego, realizowanego w danym miejscu dysertacji zadania badawczego i weryfikacji konkretnej hipotezy autorka stosuje różne metody badawcze. Ich prezentację i uzasadnienie oraz powiązania z wyznaczonymi celami i hipotezami przedstawiono na s.82-86 rozprawy. Ogólnie ujmując można wyróżnić pięć metod badawczych:

- przegląd i krytyczna analiza literatury dotyczącej gospodarstw domowych i prawidłowości ich zachowań ekonomicznych (ze szczególnym uwzględnieniem decyzji finansowych);
- przegląd i krytyczna analiza dokumentów prawnych oraz danych statystycznych publikowanych przez różne instytucje gospodarcze (np. GUS, NBP czy ministerstwa);
- metoda sondażu diagnostycznego, tj. przeprowadzenie ankiety wśród gospodarstw domowych;
- metoda analityczno-opisowa, czyli zebranie, analiza oraz opis badań zarówno pierwotnych jak i wtórnych;
- metoda scenariuszowa – opracowanie scenariuszy wpływu świadczeń z programu „Rodzina 500+” na budżety i zachowania finansowe gospodarstw domowych.

Wszystkie te metody, zastosowane oczywiście w różnych proporcjach i kombinacjach w poszczególnych częściach rozprawy, współgrają ze sobą, wzajemnie się uzupełniają, co umożliwia uzyskanie pełniejszego obrazu skutków wdrażania programu „Rodzina 500+” i formułowanie o nim opinii oraz sądów wartościujących. Nie wnikając w szczegóły, można uznać, że przyjęte metody oraz cała procedura analizy są właściwe i dobrze służą realizacji przyjętego celu badań i weryfikacji hipotez.

Przeprowadzona, bardzo solidna (z zastosowaniem aparatu ekonometrycznego), analiza empiryczna pozwoliła na weryfikację przyjętych hipotez. Pozytywnie zweryfikowana została hipoteza główna, to znaczy, że – jak czytamy na s. 157 rozprawy – „poziom nierówności dochodowych wśród gospodarstw domowych, po otrzymaniu świadczenia 500+, zwiększył się”. Natomiast nie znalazły potwierdzenia

obie hipotezy pomocnicze (s.141 i 149 oraz 185). Wyniki badań przeczą więc części potocznych opinii - formułowanych niejednokrotnie na użytek polityczny - o wpływie programu „Rodzina 500+” na zróżnicowanie ekonomiczne polskich gospodarstw domowych. Miał on te różnice zmniejszać, tymczasem – jak wynika z analiz doktorantki – przyczynił się do ich zwiększenia, przynajmniej w początkowym okresie wypłacania świadczeń. Trzeba jednak zastrzec, że badania obejmowały pierwsze 2-3 lata po wdrożeniu tego programu, w dłuższym okresie sytuacja może ulec zmianie i konkluzje mogą być inne.

4. Ocena rozprawy

Wyrażone wyżej opinie o rozprawie p. mgr Agnieszki Samsel – jej temacie, celu, hipotezach, procedurze badawczej i konstrukcji - wskazują, że spełnia ona określone prawnie i zwyczajowo wymogi dysertacji doktorskiej. Ograniczenie się tylko do takich formalnych, wynikających z konwencji recenzyjnych, sformułowań nie odzwierciedlałoby jednak szczególnych, indywidualnych cech tej pracy. A do nich zaliczam:

1. Wysoki poziom rozważań teoretycznych dotyczących kwestii zachowań ekonomicznych (zwłaszcza finansowych) gospodarstw domowych. Lektura rozdziałów I i II oraz niektórych fragmentów pozostałych rozdziałów wskazuje na bardzo szeroką i pogłębioną wiedzę autorki w tej dziedzinie i to nie tylko w odniesieniu do warunków polskich. Rozważania te mogą być bardzo przydatne dla dalszej analizy i oceny realizacji programu „Rodzina 500+”, zwłaszcza po jego rozszerzeniu na pierwsze oraz jedyne dziecko w gospodarstwie domowym po 1 lipca 2019 roku.
2. Poprawność metodyczną i umiejętność logicznej – dedukcyjnej i indukcyjnej - analizy, w tym szczególnie równoczesnego kojarzenia i wykorzystania dla formułowania swoich opinii różnych metod oraz źródeł informacji (literatury, danych statystycznych, aktów prawnych oraz wyników analiz ekonometrycznych).
3. Przeprowadzenie własnych badań ankietowych ponad 540 gospodarstw domowych - beneficjentów programu „Rodzina 500 +”. Wyniki tych badań i ich bardzo rzetelna (z zastosowaniem aparatu ekonometrycznego) analiza stanowią oryginalną wartość dodaną do wiedzy o polityce prorodzinnej w Polsce. Uznaję je za najważniejszy element oraz walor rozprawy doktorskiej i wkład jej autorki do rozwoju nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse.

4. Redakcję oraz język wykładu. Praca jest bardzo starannie zredagowana. W szczególności wyróżnić należy język rozprawy i w ogóle konwencję pisarską. Jest to język profesjonalny, ale zarazem prosty i stylistycznie poprawny, co znakomicie ułatwia lekturę rozprawy i percepcję jej treści. Na pochwałę zasługuje także strona graficzna rozprawy, tj. prezentacje materiału empirycznego i wyników analiz ekonometrycznych w postaci przejrzystych tabel, rysunków oraz schematów.
5. Twórcze wykorzystanie obszernej literatury przedmiotu (189 pozycji) oraz innych źródeł (24 pozycje). Wśród cytowanych prac są liczne publikacje zagraniczne i to z różnych krajów. Dla egzemplifikacji wielu wątków tematycznych sięga autorka także do źródeł statystycznych z różnych dyscyplin (gł. demografii, ekonomiki konsumpcji, finansów czy socjologii), zarówno polskich jak i zagranicznych.

Obowiązkiem recenzenta jest, aby oprócz zalet zwrócił także uwagę na słabsze strony dysertacji. W tym przypadku sprawa się nieco komplikuje. Jeżeli bowiem za kryterium oceny przyjmie się obowiązujące prawnie i zwyczajowo standardy rozpraw doktorskich, to w recenzowanej rozprawie p. mgr Agnieszki Samsel trudno jest dostrzec jakieś niedostatki merytoryczne, metodyczne, czy językowo-redakcyjne. Drobne uchybienia merytoryczne, budzące niekiedy wątpliwości opinie, czy sporadyczne usterki językowe i redakcyjne (gł. tzw. literówki) w żadnym stopniu nie umniejszają wymienionych wyżej zalet recenzowanej rozprawy. Jest ona bez wątpienia wyróżniającą się pracą naukową, co świadczy o dużej wiedzy profesjonalnej, bardzo dobrym warsztacie badawczym, umiejętnościach pisarskich i pracowitości jej autorki.

5. Ocena końcowa i wnioski

Wysokie walory merytoryczne i metodyczne rozprawy *Wpływ programu „Rodzina 500+” na decyzje finansowe gospodarstw domowych*, komunikatywny język wykładu oraz staranna edycja tekstu sprawiają, że można ją uznać – i to z dużą nawiązką – za dysertację doktorską. Odpowiada ona kryteriom i warunkom stawianym rozprawom doktorskim wyrażonym w art. 187 *Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2018 r., poz.1668). **W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie p. mgr Agnieszki Samsel do publicznej obrony swej rozprawy doktorskiej.**

Z powyższych powodów postuluję także, aby – po pomyślnej publicznej obronie - Rada Wydziału Zarządzania i Ekonomiki Usług Uniwersytetu Szczecińskiego wystąpiła do odpowiednich instytucji (Rektora US, Ministra Rodziny, Pracy i Polityki

Spółecznej, czy nawet Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego) z wnioskiem o nagrodzenie recenzowanej dysertacji. Wskazane byłoby również jej opublikowanie (i to możliwie szybkie), jeśli nie całości, to przynajmniej obszernych fragmentów. Publikacja przyczyniłaby się obiektywizacji ocen programu „Rodzina 500+” i pomocą w jego ew. modyfikacji. Stałaby się też wzorem i zachętą dla innych autorów do podejmowania badań nad realizacją tego programu i jego skutkami. Byłaby także wielce przydatna dla praktyków zajmujących się polityką gospodarczą i społeczną w naszym kraju.

Maków, 03/06/2019

Andrzej Byrdelec